

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ОСВІТИ ТА ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.014.543/09

П. Г. Біліченко

Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІШНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ЙОГО ПОЄДНАННЯ ІЗ ВИРОБНИЧОЮ ПРАЦЕЮ У ТВОРЧОСТІ А. С. МАКАРЕНКА

У статті на основі аналізу, узагальнення й систематизації матеріалів дослідження творчості А. С. Макаренка зроблено спробу визначити перспективи застосування його досвіду для ефективного поєднання високорезультативного навчання із трудовою діяльністю старшокласників. У дослідженні показано, що навіть в умовах високої зайнятості вихованців комуни ім. Ф. Е. Держинського на виробництві, А. С. Макаренко принципово важливою справою вважав успішне навчання в школі. Забезпечення комплексного поєднання окремих важливих факторів цього досвіду надасть можливість прогресивно розгорнути процеси поєднання зайнятості старшокласників у різних видах виробничої діяльності з результативним навчанням у сучасних умовах.

Ключові слова: А. С. Макаренко, виробництво, навчання, комуна ім. Держинського, реформа школи, робітфак, продуктивна праця, комунар.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні й політичні перетворення в Україні створюють умови для реформування системи національної освіти та виховання з урахуванням передових світових тенденцій розвитку. Одними із важливих завдань, на сучасному етапі, є забезпечення високоефективного навчання у поєднанні з необхідністю формування в дитини почуття господаря: господарської відповідальності, ініціативності, підприємливості. Більшість державних документів скеровують педагогічну громадськість на усвідомлення важливості економічного виховання дітей і підлітків у процесі поєднання з успішною навчальною діяльністю.

Одним із цінних джерел в організації такої роботи є звернення до національного освітньо-виховного історичного досвіду, його вивчення, переосмислення й об'єктивна оцінка. Безумовно, цінний досвід з цього питання міститься в педагогічній спадщині А. С. Макаренка, а саме – в діяльності колонії ім. М. Горького та комуни ім. Ф. Е. Держинського.

Аналіз актуальних досліджень. Сучасні науковці, досліджуючи проблеми економічного виховання, високо оцінюють роль А. С. Макаренка та його колег у формуванні педагогічних засад економічного виховання. Зокрема, О. М. Собчук висловила думку, що педагог надавав великого значення соціально-економічному спрямуванню виховного процесу. І. Ф. Прокопенко зауважував, що в житті колективів А. С. Макаренка, важливе місце займали питання ощадного ставлення до речей, що є

важливим компонентом у процесі формування у вихованців економного ставлення до матеріальних цінностей. І. О. Смолюк зазначила, що А. С. Макаренко визначив мету та завдання трудового виховання.

Мета статті. Аналіз джерел, які присвячені педагогічній діяльності А. С. Макаренка, показав, що поза увагою дослідників залишилися питання присвячені розгляду можливостей застосування досвіду педагога щодо ефективного поєднання навчального процесу у школі з виробничою діяльністю старшокласників в умовах ринкових відносин.

Методи дослідження. В основі методики нашого дослідження лежить використання методів аналізу, узагальнення та систематизації матеріалів творчості А. С. Макаренка і дослідників, які піднімали у своїх пошуках проблему поєднання навчального процесу з виробничою працею в діяльності педагога.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, у зв'язку з видатними успіхами комунарів у продуктивній праці, у зв'язку з тим, що суспільнокорисній праці й вихованню в праці в установах А. С. Макаренка приділялася велика увага, — сформувався певний стереотип про те, що навчання в комуні ім. Дзержинського було другорядною справою. А це, у свою чергу, наштовхує на неправильні висновки щодо можливостей використання сьогодні педагогічної спадщини А. С. Макаренка. Висловлюються міркування, що у процесі реформування школи слід дуже обережно застосовувати його досвід, тому що в нас сьогодні, поруч із масштабним залученням молоді до різноманітних видів праці, першочергова увага приділяється оволодінню знаннями, а в А. С. Макаренка школа мала другорядне значення. Оскільки така думка існує в деякій частині педагогів-практиків, ми вважаємо за потрібне, користуючись, передусім, даними, з'ясованими зі спогадів деяких вихованців і співробітників А. С. Макаренка, — показати, що у справі організації процесу навчання, поєднаного з виробничою працею, застосування найбільш ефективних методів навчання, добору кадрів, зв'язку школи з життям — вивчення досвіду школи комуні ім. Ф. Е. Дзержинського має сьогодні важливе значення.

Насамперед, необхідно вказати на те, що випускники школи комуні зазвичай успішно витримували іспити на міські робітфаки, а коли робітфак був організований у комуні, успішно вступали після його закінчення до технікумів, інститутів, військових училищ й добре там навчалися. Уже це свідчить про достатньо високий рівень навчання у школі й на робітфаці комуні, чого не могло статися за відсутності належної уваги до цього питання з боку адміністрації закладу. До цього треба додати, що таких успіхів викладачі школи досягли за порівняно невеликих витратах часу комунарів на виконання домашніх завдань, що на сьогодні, у зв'язку із пошуком шляхів оновлення навчального процесу, із необхідністю

враховувати, у тому числі й можливу зайнятість дітей у різних видах продуктивної праці, має велике значення. Більшість із колишніх дзержинців: Ю. В. Камишанський, І. Д. Токарєв, В. І. Коломійцев, В. М. Орлова, Ф. В. Шатаєв, І. Т. Яхно та ін. – згадували про те, що навіть у старших класах школи домашні завдання віднімали в них небагато часу порівняно з тим, що їм доводилося спостерігати в житті школярів уже повоєнних поколінь. Вважаємо, що інакше й бути не могло. Якби комунари, подібно до сьогodнішніх старшокласників, витрачали на виконання домашніх завдань більше трьох годин на день, – за всієї високої організації їхнього робочого дня якийсь бік їхнього життя обов'язково постраждав би: можливо – відпочинок, а можливо – виробництво.

Як з'ясовано в ході нашого дослідження, висока ефективність уроку, глибоке й міцне засвоєння знань звільняло комунарів від великого додаткового навантаження. Такого результату змогли досягти лише ті вчителі, які були справжніми майстрами своєї справи. Саме такими професіоналами прагнув укомплектувати школу А. С. Макаренко, з великою вимогливістю добираючи кадри. До числа таких педагогів, на нашу думку, належали, зокрема, вчитель української мови й літератури Є. С. Магура та вчитель російської мови й літератури С. П. Пушніков, пізніше – викладачі вищих навчальних закладів.

З великою вдячністю та теплотою згадували про своїх учителів їхні колишні вихованці, незмінно згадуючи їх «макаренківський» підхід до учнів: справедливість і високу вимогливість. Багато згадували колишні комунари про вміння викладачів зацікавити слухачів, логічно підвести до самостійних висновків, про цікаві методи індивідуальної роботи з відстаючими, про їхню спритність, дотепність, про вміння осадити бешкетника та підбадьорити сором'язливого, невпевненого у власних силах. «Учителі в нас були підібрані Антоном Семеновичем один одного краще, – згадував І. Д. Токарєв, – зарозумілих розумників не пригадую. Предмети викладалися дуже дохідливо. Клас заспокоювати не доводилося. Ніколи не чуто було роздратованого голосу вчителя, а на їдкі іноді питання окремих учнів давалися такі «вбивчі» відповіді, що нікому не хотілося спробувати ще раз» [1, 56].

Колішній учитель фізики в школі комуні Й. В. Рубан, пізніше викладач Харківського технологічного технікуму, згадував, що вчителі часто узгоджували між собою матеріал суміжних предметів: фізики, математики, хімії – і наводив чимало прикладів цього. Дуже ретельно, згадував він, обговорювали викладачі кількість годин, що виділялися на вивчення кожної теми, плануючи щотижневе навантаження учнів [1, 56].

У літературі, присвяченій даному питанню, вказується, що А. С. Макаренко часто відвідував уроки вчителів, особливо – початківців. Після проведення заняття проводилося його обговорення. Особливу увагу

він приділяв питанням реалізації принципів наочності навчання, його зв'язків із життям, вихованню на уроках найважливіших рис моралі. У ході дослідження ми вкотре переконалися, що сам А. С. Макаренко був висококваліфікованим викладачем. У комуні до 1933–1934 навчального року він викладав економічну географію, креслення та заміняв викладачів з інших предметів на час хвороби. «Ми дуже любили його уроки та слухали завжди затамувавши подих», – згадував колишній комунар, пізніше – народний суддя І. Ф. Шапошніков [1, 57]. У статті Ю. Л. Львової «Учнівський зошит» [2] аналізується зошит комунарки Олени Пихоцької, у якому були виправлення, зроблені А. С. Макаренко. Зміст виконаних у ньому робіт, цікавий, незвичний метод виправлення помилок, аналіз оцінок за кожний диктант і твір – усе це свідчить про те, що сам А. С. Макаренко тісно пов'язував навчання з життям, учив комунарів мислити, аналізувати, виховуючи у процесі навчання патріотичні переконання й почуття.

З метою поліпшення результатів навчального процесу класи в школі комуні були малочисельними – 25–30 осіб. Навчання було обов'язковим для кожного комунара. Встановлено, що А. С. Макаренко завжди виступав категорично проти прохання окремих вихованців відпустити їх з комуні для вступу до професійного навчального закладу, літньої школи тощо, де наявність середньої освіти була необов'язковою. Невиконання своїх обов'язків у школі, лінь, ухиляння від підготовки домашніх завдань ніколи не минали безкарно. Невстигаючих критикували в газеті, «розбирали» на зборах, позбавляли квитків до театру, тобто застосовували різні види громадського впливу. «Особистість зазнавала не «накачки» педагога, а впливу маси», – згадував І. Д. Тукарев [1, 58].

Навіть дуже ефективна робота на виробництві не вибачала в очах комунарів відставання в навчанні. Навпаки, до таких невстигаючих ставилися особливо категорично. Відмінна робота вимагала, таким чином, обов'язкових успіхів у навчанні, які також не проходили повз увагу колективу, вони відзначалися в наказах по комуні, у рапортах, у стіннівці.

Вважаємо, що в умовах сьогодення, урахувуючи можливу занятість старших школярів у виробничих видах праці, педагогічні працівники школи, керівники підприємств, начальники виробничих ділянок – вважали за свій обов'язок вимагати від працюючих учнів не лише високих виробничих показників, але й високої успішності в школі. Здобуття всіма молодими працівниками якісної середньої освіти повинно бути на постійному контролі школи, громадських організацій, а також адміністрації підприємств. Там, де школа й виробництво будуть узгоджено співпрацювати, де успіхи та невдачі в навчанні не проходять повз увагу менеджерів, там, як правило, і навчання буде більш вмотивованим, і продуктивність праці буде вищою. Тобто очевидною стає пряма фінансова зацікавленість підприємців. Подібна турбота вже доволі давно стала

характерною рисою організації співпраці школи й реальних секторів економіки для більшості промислово розвинених країн світу.

Зі спогадів вихованців А. С. Макаренка відомо, що він добре знав усіх невстигаючих учнів. Ф. В. Шатаєв згадував, що педагог при першому ж проханні будь-кого з відстаючих у навчанні звільняв його від роботи на виробництві, надаючи можливість швидко ліквідувати таке відставання. Проте не існувало жодних підстав, у тому числі й особливих іноді потреб виробництва, які б могли змусити А. С. Макаренка бодай на один урок звільнити вихованця від занять у школі, незважаючи на палкі, часом, прохання комунарів про це. У «Прапорах на баштах» Захаров (Макаренко), виступаючи на загальних зборах, говорить: «Попереджаю, щоб я не чув таких розмов: «Навіщо мені школа, я й так учений». Хто не прагне вчитися добровільно, того, так і знайте, буду виводити на середину. Якщо ж хто мріє про курси шоферів або кіномеханіків, однаково, із двійками ні на які курси не пущу, забудьте про це й думати... А взагалі майте на увазі: хто не прагне вчитися, той, виходить, поганий радянський громадянин, з такими нам не по дорозі» [3, 171].

Не залишав А.С. Макаренко без уваги й вихованців, які виявили схильності та здібності до мистецтва. Ю. В. Камишанський, колишній вихованець А. С. Макаренка, пізніше художник Харківської центральної студії телебачення, згадував, що він, будучи комунаром, вчився у Харківському художньому училищі, і А. С. Макаренко повністю звільнив його від роботи на виробництві, доручивши йому брати участь в оформленні клубної роботи, стіннівки, театральних вистав.

Вважаємо за необхідне сьогодні повноцінно відновити систему профорієнтаційної роботи з випускниками для того, щоб фахівці могли скласти обґрунтовані характеристики на кожного учня. Адміністратори підприємств могли б урахувувати їх під час залучення до виробництва, а навчальні заклади – правильно зорієнтувати на вибір відповідної спеціальності. Від цього продуктивність їхньої праці та успіхи в навчанні, безсумнівно, зростуть.

Поєднання навчання із продуктивною працею вимагає не лише нових, більш ефективних методів навчання, але й пошуків таких форм позакласної та позашкільної роботи, які б відповідали вимогам реформування шкільництва. Неправильно вважати, що через скорочення часу, який старшокласники зможуть витратити на виконання домашніх завдань, уся позакласна робота повинна бути спрямована на те, щоб, нехай і в захоплюючих формах, але, насамперед, – закріплювати й поглиблювати знання, отримані на уроках. Хибною, вважаємо, й іншу думку, прихильники якої вважають, що в сучасних підлітків зовсім не залишається часу на позакласну роботу, і в старших класах її варто ліквідувати.

Цінною, у цьому плані, вважаємо можливість простежити на одному з прикладів, як це реалізовувалось у школі комуні. Колишній викладач російської мови та літератури в школі комуні С. П. Пушніков наводив окремі моменти цікавого, унікального у своєму роді вивчення «Євгенія Онегіна»: «1. Повідомлення (не доповідь, не лекція.) – В. Г. Белінський і Д. І. Пісарев про «Онегіна». Завдання – у тому, щоб зуміти наблизити текст обох критиків до сприйняття учнями. Звичайно, коротко повідомлялося й про історичний антураж, і про О. С. Пушкіна в цей період тощо. 2. Читання тексту (у купюрах) роману артистами Харківського театру російської драми. 3. Виконання оперних мелодій з «Онегіна» артистами Харківської опери. 4. Перевірка засвоєного матеріалу комунарами. Такий розбір застосовувався не до кожного із програмних творів. Це неможливо й не було б виправданим. Література невичерпна, і ми викладачі, увесь час розвантажували програму. Увесь цей дослід проводився в гарному, світлому, затишному будинку, у так званому «Тихому клубі» [1, 60]. Таких прикладів, коли позакласна робота в комуні будувалася на базі навчального матеріалу, допомагала розвантажувати програму та проводилася у нетрадиційних формах, наводять чимало з історії комуні. Вважаємо, що й сьогодні у школі цій меті відповідало б, наприклад, відвідування й обговорення (або навіть диспут) спектаклю однієї з п'єс, що входять до навчальної програми з літератури. Не «характеристика образів», не «з'ясування ідеї», а вільний за формою та за сутністю обмін думок і про спектакль, і про саму п'єсу, і про її автора.

Відвідування й обговорення вистав за творами, що вивчаються у школі, мало місце й раніше, але майже завжди це робилося на доповнення до того, що вивчалось на уроці. Причому виходило зазвичай так: сам твір (його дійові особи, художні особливості, ідейний зміст) – вивчалися на уроці, а на обговоренні спектаклю йшлося лише про гру акторів, про роботу режисера, художнє оформлення спектаклю тощо. Таким чином, вивчення п'єси як літературного твору проходило у відриві від обговорення її сценічного втілення. Це, зазвичай, знижувало інтерес учнів до твору й освітнє та естетичнє значення для всієї такої роботи.

Ми вважаємо за доцільне не на доповнення до вивченого на уроці, а замість цього проводити ознайомлення учнів з окремими темами навчальної програми у плані цікавого позакласного заходу, зробивши потім на уроці лише узагальнюючі висновки. Крім підвищення інтересу школярів до твору це вивільнить частину навчального часу й надасть можливість учителю використати його, наприклад, для закріплення, матеріалу або для роботи над складними розділами програми, що, у свою чергу, полегшить учням виконання домашніх завдань, зменшить витрати часу.

Усе вищевикладене показує, яке велике місце в комуні займала школа, скільки уваги приділяв їй А. С. Макаренко і яких значних успіхів в

організації навчання він домігся. Про органічну єдність школи й виробництва в комуні добре сказано в листі С. П. Пушнікова: «Що було основним, головним? Виробництво? Школа? Центральним було виховання радянської, нової людини. Перевага не надавалася ані праці ані школі. Антон Семенович був – за спеціальність і за справжню освіту, без яких немає радянської людини» [1, 61].

Говорячи про актуальність використання досвіду А. С. Макаренка під час проведення реформи школи, не можна залишити без уваги факти невдалого копіювання в минулому деяких сторін організації навчального й виробничого процесу в установах А. С. Макаренка. Як приклад можна навести висловлювання деяких представників виробничої сфери та науково-педагогічних працівників про необхідність щоденної зайнятості учнів на виробництві. Ці висловлювання іноді підкріплювалися посиланням на те, що так було в А. С. Макаренка. Ми згодні, що щоденна участь у виробничому процесі всіх його учасників, безумовно, в інтересах підприємства. Не можна заперечувати й те, що щоденне чергування праці й навчання мало б позитивне значення для здоров'я дітей і для підняття їх життєвого тону. Але ті хто наполягають на такому підході, не враховують, що в нас досі не створені умови для масової організації цієї справи. Не можна забувати, що школа в комуні ім. Ф. Е. Дзержинського була при виробництві й «при домівці» комунарів. Крім того, скрізь це був один і той самий колектив – одні традиції, один стиль життя, одне керівництво, що мало велике значення для такої продуманої, чіткої організації робочого дня, яка давала можливість і щодня працювати по 4 години, і навчатися, і цікаво й весело відпочивати.

Найбільш ефективно цей досвід може бути реалізований у тих місцях, де, по-перше, школа, підприємство й місце проживання близько розташовані одне від одного та де, по-друге, є повна домовленість і узгодженість між керівниками підприємств, працівниками школи й батькам з усіх питань організації поєднання навчання з виробничою працею. Чи скрізь такі умови можуть бути створені сьогодні? Звичайно, ні. А якщо вимагати для всіх обов'язкової щоденної роботи, то там, де підприємство, школа й місце проживання дітей перебувають на відстані 30–40 хвилин проїзду, – виникне неминуче перевантаження учнів.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. У представлених матеріалах нашого дослідження ми прагнули відзначити, що А. С. Макаренко завжди перспективно організовував свою роботу. Його стратегічне мислення дозволило передбачити й у теорії та на практиці багато чого в реформуванні сучасної школи. І тому ігнорування в наш час його всесвітньо відомих педагогічних досягнень означає штучне гальмування розвитку педагогічної науки та практики. У подальшій нашій роботі ми плануємо сконцентруватися на вивченні конкретних змісту та

форм організації продуктивної виробничої зайнятості молоді в сучасних умовах відповідно до основних педагогічних підходів А. С. Макаренка

ЛІТЕРАТУРА

1. Каспина В. А. Об использовании педагогического наследия А. С. Макаренко в связи с перестройкой школы / В. А. Каспина // Вопросы теории и истории педагогики. – М., 1960. – 210 с.
2. Макаренко Антон Семенович. Статьи. Воспоминания. Архивные материалы / А. С. Макаренко. – Львов : Львовский ун-т, 1956. – Кн. 3. – 161 с.
3. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8-ми т. / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 6. – 384 с.

РЕЗЮМЕ

Биличенко П. Г. Проблема обеспечения успешного обучения в условиях его совмещения с производственным трудом в творчестве А. С. Макаренка.

В статье, на основании анализа, обобщения и систематизации материалов касающихся творчества А. С. Макаренко, сделано попытку определить перспективность использования его опыта для эффективного соединения высокорезультативного обучения с трудовой деятельностью старшеклассников. В исследовании показано, что даже в условиях высокой занятости воспитанников коммуны им. Ф. Е. Дзержинского на производстве, А. С. Макаренко принципиально важным делом считал успешное обучение в школе. Обеспечение комплексного соединения отдельных важных факторов этого опыта даст возможность прогрессивно развернуть процессы соединения занятости старшеклассников в различных видах производственной деятельности с результативным обучением в современных условиях.

Ключевые слова: А. С. Макаренко, производство, обучение, коммуна им. Ф. Е. Дзержинского, реформа школы, рабфак, продуктивный труд, коммунары.

SUMMARY

Bilichenko P. The problem of ensuring the successful schooling in the conditions of its connection with the industrial labor in the works of A. S. Makarenko.

In the article there has been made an attempt based on the analysis, compilation and systematization of the materials related to the creativity of A. S. Makarenko to determine the prospects of using his expertise for effective connection of high-resulted schooling with industrial work of seniors in modern conditions.

The study has showed that A. S. Makarenko considered successful learning at school as a principally important issue even in the conditions of high employment of the pupils of Dzerzhinsky commune. The result was the high levels of schooling.

The highlights, on which the head of the commune focused most of all in this matter were: the school staff of the commune presented by highly skilled, creative, initiative teachers; increased attention to the prevention of school absenteeism, regardless of the degree of employment in manufacturing; mandatory provision of opportunities to compensate for failure at school due to the exemption from work responsibilities; subtle account of the individual characteristics, talents and inclinations of each child in determining his employment sector in the labor collective commune system.

There has been formulated the idea that the provision of a complex connection of certain important factors of such experience will give an ability to progressively expand the connection process of employment of seniors in various types of industrial activity with effective learning in modern conditions.

The main factors have been named: the maximum cooperation in this matter of the leaders of industrial facilities with school and family; optimizing the time mode of employment at school, in extracurricular activity, homework and industry – preventing overstrain students; the maximum possible preservation of the staff both in the educational process and in the terms of extracurricular work.

Key words: *A. S. Makarenko, production, schooling, Dzerzhinsky commune, the reform of the school, technical school, productive work, communard.*